

Aina Štrāle

Caur cenzūras adatas aci: Jānis Medenis (1903–1961)

Padomju ideoloģiskajām institūcijām problemātisks bija jautājums par varas represēto literātu darbu publicēšanu. 20.gadsimta 50.gados vajāti tika patiesi talantīgi dzejnieki: Elza Stērste (1885–1976), Jānis Medenis, Atis Ķeniņš (1874–1961), Austrā Dāle (1892–1972), Valdis Grēviņš (1895–1968) un citi. Politiskās varas institūcijas tomēr nevēlējās pilnīgi atteikties no šo literātu devuma, kaut arī paniski baidījās no varbūtējās divdomīgas tekstu interpretācijas, padomju ideoloģijai nepieņemama vēsturisko kolīziju traktējuma, nacionālisma apliecinājumiem, pesimisma un citiem padomju dzejā skaužamiem momentiem. Represēto autoru dzeja dogmatiskajai padomju kritikai bija kārdinoša meistarīgajā stilistikā, bet bīstama saturā. Tādēļ tā nereti tika pelta, noniecināta, aizliegta... Tā laika ideologi laipoja un taisnojās, kad pašu akceptēti nāca klajā represēto autoru darbi. Piemēram, par padomju represijās cietušās dzejnieces Elzas Stērstes dzeju vadošais latviešu literatūras ideoloģiskā spara mērītājs Arvids Grigulis (1906–1989) rakstīja: "Stērstes dzejai šodien ir galvenokārt vēsturiska nozīme un, kaut gan Elzai Stērstei ir sava noteikta, neliela vieta latviešu dzejas attīstībā, mūsdienu lasītāju tā var interesēt tikai latviešu lirikas vēstures aspektā. Un tikai no vēsturiskā viedokļa raugoties, ir attaisnojama Elzas Stērstes dzejas izdošana. Elzas Stērstes padomju laikā uzrakstītie dzejoļi neko vairāk kā labu gribu neuz-

rāda, jo savas neskaidribas dēļ nav uzskatāmi par sociālistiskā reālisma dzeju"¹.

Politiskā atkušņa laikā 1958.gadā Rīgā iznāca **Jāņa Medeņa** dzejoļkrājums "Dienu krāšņums". Apmēram trešdaļu krājuma veidoja dzejoļi, ko autors sarakstījis izsūtījumā Sibīrijā un pēc atgriešanās mājās, taču lielāko daļu — pirmās Latvijas Republikas periodā sarakstītu dzejoļu izlase no dažādiem krājumiem.

Krājuma publicējums izraisīja rezonansi gan Rīgā, gan trimdā. Aizjūras literatūrzinātnieks Jānis Rudzītis, recenzējot izdevumu, atklāja nežēlīgas padomju cenzūras liecības. Viņš norādīja uz vietām, kurās J.Medeņa dzejas oriģinālais teksts nesakrīt ar Rīgā izdoto tekstu.

Visaugstākā līmeņa cenzūru apliecināja arī Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas (CK) biroja apspriede "Par Jāņa Medeņa dzejoļkrājumu "Dienu krāšņums"", kas notika 1957.gada 23.novembrī. Apspriedē piedalījās biroja locekļi: Ivans Veselovs (1815–1984), Jānis Kalnbērziņš (1893–1986), Eduards Berkļavs (1914–2004), Kārlis Ozoliņš (1905–1987), Vilis Krūmiņš (1919–2000). Apspriedes dalībnieki izteica savu viedokli. I.Veselovs

Arnolds SILDEGS

Dzejnieka Jāņa MEDEŅA portrets

uzskatīja, ka "(..) ar šo krājumu vēl rūpīgi jāstrādā. **Lai tas iegūtu kaut kādu vērtību, no krājuma daudz kas jāizmet.** Politbirojs atzina, ka Medeņa dzejoļu krājumam jānāk klajā, jo Medeni jāiekļauj padomju literatūrā, bet ne pašreizējā veidā"². I.Veselovs piebilda arī, ka J.Medeņa dzeja ir daudz mistikas, daudz ko tajā var pārprast, autors gremdējas savās izjūtās, tādēļ tā pirms publicēšanas rūpīgi "jāsijā". CK biroja locekļi detalizēti apsprieda J.Medeņa dzeju, taču gala slēdziens bija vienojums: dzeja publicējama tikai pēc pārdomātas dzejoļu atlasē. Apspriede un lēmums par J.Medeņa dzejas izdošanu liecināja, ka propagandas nolūkos komunistiskās partijas darboņiem bija būtiski publicēt represēto literātu darbus.

Trimdas literatūrzinātnieks J.Rudzītis īpaši noraidošā vērtēja krājuma pēcvārdu. Viņš rakstīja, ka pēcvārda autoram Ēvaldam Sokolam, kas laikā no 1951. līdz 1963.gadam bija LPSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta direktors, "pie sāniem piestājies truli dogmatisks milicis, kura pēcvārdu apcere atbaida ar savu gānīšanos par J.Medeņa darbību neatkarības gados, ar faktu falsifikāciju vai noklusēšanu, ar bezjēdzīgo cenšanos kaut ko sacīt par poētiskās formas lietām"³. J.Rudzītis uzsvēra, ka par pēcvārda autora viltus "godīgumu" liecina, piemēram, fakts, ka J.Medeņa dzejoli "Tecila" godalgoja neatkarīgās Latvijas Kultūras fonds un atzinīgi vērtēja pirmās Latvijas Republikas laika kritika. Atzinību J.Medeņa dzejai paudis arī literāts un vēsturnieks Arveds Švābe (1888–1959), atzīmējot, ka "(..) augstais stāvoklis Medenim pienākas "taisni" par "Tecilas" pirmo tecējumu, kas gloricifē latvju strēlnieku leģendārās cīņas"⁴. Ē.Sokols noniecināja tieši šo dzejoli uzsverot, ka "J.Medeņa balādes par strēlniekiem bija tik pēkšņas un negaidītas, ka sacēla negantu troksni buržuāzisko literātu aprindās"⁵.

Krājumā "Dienu krāšņums" iekļautie dzejoļi ietvēra 1905.gada tematiku, Sibīrijas laika refleksijas un intīmos pārdzīvojumus, dabas motīvus un, kā raksta J.Rudzītis, tur nav nevienas rindas, kas liecinātu par vergošanu padomju režīmam. Recenzents atzina, ka "Dienu krāšņums" bija ievērojams notikums okupētās Latvijas literārajā dzīvē, taču šī dzīve bija cieši saistīta ar "padomju literāro teroru". Tas atklājas, iepazīstoties ar izmaiņām, kas veiktas "Dienu krāšņumā" iekļautajos dzejoļos.

Recenzents atzīmēja, ka nav zināms, kas bija J.Medeņa dzejas pārvērtību autori — krājuma redaktors Bruno Saulītis vai pats J.Medenis. Reāli biežāk autoram pašam uzdeva veikt labojumus tekstā, tas izskatījās demokrātiskāk, nepieļāva protestus un efektīgi traumēja autora mugurkaulu. J.Medeņa dzejas cenzēšanas piemēri liecina, ka padomju cenzūra, domājams, ar paša autora roku izsvītēja tos vārdus un jēdzienus, kuros pausta autora politiskā nostāja, cenzētie dzejoli radikāli mainīja jēgu, tie netika no manuskripta izņemti, bet rupjā veidā kropļoti. Salīdzinot Rīgā izdoto krājumu ar autentisko tekstu 1985.gadā trimdā izdotajos J.Medeņa "Rakstos", atklājās šādas izmaiņas: dzejoli "Komēta", piemēram, trimdas publicējuma rindas "Ai, zvaigzne sarkanā, tu baiļu starus kaisi"⁶ aizstātas ar "Ai, astes zvaigzne tu, kas baiļu starus kaisi"⁷. Strēlnieku balādē "Aizbraucēji", atbilstoši vēsturiskiem faktiem par Ziemassvētku kaujām, agrāk bija teikts: "(..) un te mūs rokas sietas/Krievu glēvulības važām"⁸, lasāmas pavisam citas nozīmes rindas ar cinisko apvainojumu latviešu strēlniekiem: "(..) un te mūsu rokas sietas/Pašu glēvulības važām"⁹. Recenzents norāda, ka tercīnu ciklā "Mūžīgā diena" izlaisti vairāki dzejoli, kuros mīlestības tematikā ieskanējies patriotiski motīvi.

Sastādītājiem bijušas pretenzijas arī pret krājuma "Tecila" diviem dzejoļiem — "Rožu smarža" un "Miķelnīcas", kuri saskaņā ar J.Rudzīša vērtējumu pieder pie viskrāšņākā latviešu nācijas poētiskā devuma. Cenzori tos laboja: dzejoļi "Rožu smarža" agrāk bija rinda "Līdz sliekšnim veļu migla sniedz"¹⁰, tagad — "Līdz sliekšnim miglas vāli sniedz"; dzejoļi "Miķelnīcas" sākās ar rindu "Debess veļu riju dūmos tinas"¹¹, kas Latvijas izdevumā pārvērties par "Debess sūru riju dūmos tinas". J.Medeņa dzejoļi "Rudens vakars" agrāk bija rindas: "Acu skatu laimīgu ņem rudens devumu, ceļ manā priekšā/Ir Laimas vēlibu, ir Māras veltes". Cenzētajā izdevumā tas skan: "(..) ceļ manā priekšā/Maizi un pavalgu, dzērienu saldu". J.Rudzītis secina, ka pēdējos piemēros izšķirošas bijušas sociālistiskā reālisma dogmatiskās bailes no "misticisma", bailes, kas pierāda, ka okupētās Latvijas dzelī poētiskā brīvība ierobežota līdz traģikomiskai kuriozitātei.

J.Rudzītis analizējis tikai dažus labojumus. Arī neminētie liecina par literāro teroru un pazemojumiem, kas bija jāpacieš dzejniekam, ja vēlējās padomju Latvijā kaut ko publicēt. Autors bija, kā atzīmē J.Rudzītis, spiests izlīst caur Rīgas rakstnieku savienības un Latvijas Valsts izdevniecības cenzora adatas aci.

Nežēlīgi tika cenzēts arī kāds cits J.Medeņa dzejas apkopojums. Literatūras kritiķis Kārlis Krauliņš 1957. gada martā parakstīja Latvijas Valsts izdevniecības atsauksmi (ieکشējo recenziju) par J.Medeņa liroepikas krājumu "Ugunis naktī. 1905.gads". Recenzijas ievadā kritiķis rakstīja: latviešu rakstniecībai pieder arī liroepikā visplašāk iecerētais darbs par šo lielo laikmetu — Raiņa jau 1906.gadā aizsāktais eposs "1905.gads", kurā galvenokārt tēlots asiņaino soda ekspedīciju laiks. Tagad Raiņa nepabeigto darbu it kā turpina padomju (!?) dzejnieks J.Medenis.

Literatūrzinātniece Saulcerīte Viese apcerē "Kas tā tāda — "iekšējā recenzija"?"¹² K.Krauliņa atsauksmi pamatoti nodēvēja par patosa piesātinātu recenzenta saucienu pēc sociālistiskā reālisma principu ievērošanas. K.Krauliņš aizrādīja, ka J.Medeņa liroepiskajos darbos rādītos cilvēkus neredz kaujās, cīņās, tie tēloti tikai nāvē, mirstam. Kritiķim nepatika, ka tēlots tikai reakcijas uzbrukums, jo tā esot autora vienpusība — viņš neparāda reakcijas un revolūcijas spēku sadursmes, tādējādi sniedzot nepieļaujami sagrozītu laikmeta ainu, pārkāpjot sociālistiskā reālisma prasību — tēlot dzīvi tās revolucionārajā attīstībā.

K.Krauliņš J.Medenim adresēja arī citus būtiskus pārmetumus. Piemēram, ka autors krājumā nav centies dziļināties revolucionāro cīnītāju pārdzīvojumos — tie tēloti tikai saistībā ar intīmām ekspresijām, piemēram, poēmā "Iecavas ragana", tāpēc krājuma "Ugunis naktī" revolucionārie raksturi paliekot bez dziļāka idejiska un psiholoģiska atseguma. K.Krauliņš uzsvēra, ka: "Līdz ar to netiek atsegta arī šo cilvēku darbības revolucionāri idejiskā, tas ir, partejiskā motivācija. Tas nozīmē, ka Medeņa krājumam nav spilgti partejiska rakstura un ka tas nav rakstīts no sociālistiskā reālisma pozīcijām"¹³.

Recenzents K.Krauliņš pārmeta arī citus ideoloģiska rakstura trūkumus: dzejas izteiksme nekonkrēta, abstrakta, vispārēja, nenoteikta, neesot gandrīz nevienas balādes vai poēmas, kurā būtu skaidri jūtams, ko au-

tors gribējis teikt. Darbos esot vietas, kas pat pēc vairākkārtējas lasīšanas neesot saprotamas, bet viena no galvenajām padomju literatūras prasībām esot saprotamība, skaidrība.

K.Krauliņa secinājums: J.Medeņa balādes un poēmas "Ugunis naktī" nav publicējamas, jo tajās nepareizi, vienpusīgi tēlots laikmets un kropļoti cīnītāju tēli. "Tie ir būtiski trūkumi, kurus nevar izlabot, autoram nemainot savu attieksmi pret apstrādājamo materiālu"¹⁴.

K.Krauliņš izdevniecībai ieteica sastādīt un izdot J.Medeņa darbu izlasi, kurā publicēti viņa pirmspadomju laika labākie darbi un dažas balādes no manuskriptu "Ugunis naktī".

Šāda saīsināta izlase, kurā iekļautas tikai piecas padomju cenzūras kropļotas balādes, nāca klajā 1961.gadā.¹⁵

J.Medeņa darbu izdošana Padomju Latvijā liecināja: latviešu padomju literatūras vēstures rakstītāji tomēr negribēja atteikties no tik talantīga un savulaik latviešu sabiedrībā augstu vērtēta, iecienīta dzejnieka, kāds bija J.Medenis. Darbu publicēšanas gaita cauri cenzūras neizprotamajiem labirintiem lika dzejniekam pārdzīvot neskaitāmu pazemojumu virkni. Taču tā bija padomju laika rakstošās inteliģences ikdiena.

¹ LVA, 478.f., 10.apr., 423.lieta, 80.lp.

² LVA, F. 101 PA, 20.apr., 57.lieta, 179.lp.

³ **Rudzītis, Jānis.** Jānim Medenim dzejoļu krājums. Zīmīgi piemēri par literāro teroru Rīgā. **No: Rudzītis, Jānis.** *Raksti. Vērtējumi un apceres par latviešu literatūru, 1935.–1970.* Sakārt. O.Sproģe. Ziemeļblāzma : Jānis Abučs, 1977. 783.lpp. (Publicēts arī: "Laiks", 17.janv., 1959.)

⁴ Turpat.

⁵ **Sokols, Ēvalds.** Par Jāni Medeni un viņa dzeju. **No: Medenis, Jānis.** *Dienu krāšņums : dzeja.* Rīga : Latvijas Valsts izd., 1958. 279.lpp.

⁶ **Medenis, Jānis.** *Raksti I.* Sauleskalns, 1985. 149.lpp.

⁷ **Medenis, Jānis.** *Dienu krāšņums : dzeja.* Rīga : Latvijas Valsts izd., 1958. 69.lpp.

⁸ **Medenis, Jānis.** *Raksti I.* Sauleskalns, 1985. 155.lpp.

⁹ **Medenis, Jānis.** *Dienu krāšņums : dzeja.* Rīga : Latvijas Valsts izd., 1958. 75.lpp.

¹⁰ **Medenis, Jānis.** *Raksti I.* Sauleskalns, 1985. 237.lpp.

¹¹ Turpat, 260.lpp.

¹² **Luginska, Rīta, Viese, Saulcerīte.** *Grāmatas aizkulīses : apceres, dokumenti, intervijas, atmiņas.* Rīga : Solvita, 2002. 57.–73.lpp.

¹³ LVA, 478.f., 10.apr., 422.lieta, 6.lp.

¹⁴ Turpat, 16.lp.

¹⁵ **Medenis, Jānis.** *Ugunis naktī. 1905.gads : poēmas.* Rīga : LVI, 1961. 131 lpp.